LATINISME ÎN TEXTELE DE POPULARIZARE TRADUSE DE PETRU MAIOR

Liliana SOARE
Universitatea din Pitești
lilianasoare2006@yahoo.com

Abstract: In the present paper the author examines the Latinisms excerpted from 5 science popularization texts translated by Petru Maior between 1812 and 1816. The lexemes and phrases are presented in context and are analysed from the perspective of their adaptation to the phonetic and morphologic system of the Romanian language. It is observed that most Latinisms are adapted to Romanian, bearing the affixes specific of Romanian flexion and only a few of them are completely unadapted. Some of them are adapted following the analogical norms proposed by the Transylvanian scholars in their theoretical papers. The approximately 100 Latinisms used by P. Maior are relevant for his orientation towards the occidental culture and for his option regarding the languages seen as a source for the modernization of the Romanian language. The author also presents the Latin terms which have disappeared or are only regionally used in present Romanian.

Keywords: science popularization texts, Latinisms, adaptation, analogical norms, viability

I. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor, au apărut, la tipografiile românești din Buda, Viena sau Liov, numeroase texte de popularizare a științei, manuale școlare sau colecții de legi ai căror autori sau traducători nu sunt menționați pe foaia de titlu. Cele mai multe sunt traduceri şi adaptări după originale latine, germane sau maghiare, scrieri utilitare circumscrise literaturii de stat, oficiale, cu circulaţie în toate spaţiile culturale ale imperiului. Traducerea acestora era o sarcină care avea să fie dusă la îndeplinire cu ajutorul revizorilor de carte.

Ca cenzor al tipografiei budane, lui Petru Maior îi revine, printre alte obligaţii de serviciu, şi sarcina de a traduce câteva texte de popularizare a ştiinţei (din diferite domenii: economie casnică, pomicultură, viticultură, medicină veterinară) pe care nu le semnează ca traducător. Analizând limba acestora, N. A. Ursu conchide că cinci texte nesemnate, și anume: 1. *Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Răşpacului şi Neschingului, a mai multor învățate și iconomicești soțietăți împreună soț* (Buda, 1812, 171 p.; textul reprezintă primul tratat elementar de pomicultură elaborat în limba română); 2. *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold* (Buda, 1812, 24 p.); 3. *Dissertație a lui Ioann Burgher M. D. despre zăhar, carele din must de tulei de cucuruz și de jugastru se face* (Buda, 1813, 28 p.); 4. *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier* și *Dussieux și întru acest chip scurtată*

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

de abbatul Ludovic Mitterpaher (Buda, 1813, 109 p., primul nostru tratat elementar de viticultură); 5. *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă şi a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum şi a cailor, a oilor şi a porcilor* (Buda, 1816, 130 p., cel dintâi text de medicină veterinară în limba română), reprezintă traduceri efectuate de către învățatul Școlii ardelene[1].

Cu excepția *Învățăturii pentru prăsirea pomilor*, în care autorul utilizează din plin terminologia populară, componenta neologică fiind slab reprezentată, celelalte texte oferă o pondere însemnată a împrumuturilor lexicale. În cadrul acestora, un loc aparte îl ocupă *latinismele*, adaptate sau neadaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române. Formele identice sau apropiate de etimonul latinesc sunt relevante pentru concepțiile autorului privitoare la rolul limbii latine, drept cea mai importantă sursă de înnoire lexicală și la problema adaptării noilor termeni, în sensul racordării lexicului literar românesc la terminologia neologică europeană a vremii.

II. În cele ce urmează, vom prezenta latinismele excerptate din cele cinci texte de popularizare traduse de P. Maior, lexeme, sintagme sau expresii ce apar ca atare ori încadrate în structuri explicative. Un loc special l-am dedicat cuvintelor de origine latină dispărute sau menținute doar în graiuri.

1. Lexeme și sintagme

abomas (< lat. *abomasum* < *ab* + *omasum* „măruntaie de bou”): „Desfăcându-se trupul cel subsit adecă mort, se află mațul cel gros, ce se zice omas, pre dinafară aprins, găngrenos adecă rănit, iară din lontru plin de nutremânt uscat, ars și sfărâmicios, a căruia pelița cea flocoasă numai puțin de se va freca se duce cu balega, așa și mațul ce se zice *abomas* și tot ținutul mațelor se află aprins, beșica cea de fiere mare și cu venin stricat îmflată.” (FDB, 27)

aereu (< lat. *aerius*): „[…] iară totdeauna e stricătoriu pentru acéia că acelui feliu de fluid *aereu* (moliciune, curătorie de aer), carea se naște cu dospirea […].” (MVV, 56)

afora „afară” (< lat. *ad* + *foras*): „Lângă acéste când, ținând fierberea, au început a se îngroșa, lesne undează și iase *afora*.” (BDZ, 12); „Când se fiarbe mustul jugastrului, nu face multe spume, iară, după ce s-au despumat, nu poftéște multă grije, nici nu dă *afora* niciodată” (BDZ, 22); “[…] ca rădăcinile să nu se vatăme, se pot săpa *afora* și răsădi” (HPP, 54)

vor alăbora (< lat. *laboro*): „ […] carii servitor cu toată grija și veglérea adecă priveghérea întru aceia mai vârtos *vor alăbora* adecă vor lucra, se vor nevoi, cât răul contagios să nu se poată mai încolo trage […].” (FDB, 44)

[1] *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru* Maior, în „Limba romînă”, X, nr. 2, 1961, p. 135-143. Pentru alte traduceri inedite ale cărturarului ardelean, v. *idem, Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior*, în „Limba romînă”, LXI, 2012, nr. 3, p. 413-416.

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

alcohol (< lat. *alcohol*): „Lucru ales a dospirei e sustanța acea zburătoare, carea, lipsind alt cuvânt, se chiamă spirit de vin; chemicii o numesc *alcohol*”. (MVV, 62)

amigdalu (< lat. *amygdalus*): „Altmintrea, în care pământ va vedea agonisitoriul că *amigdalu* comun și piersecul, fără de altuire, face roduri bune […].” (MVV, 9)

angul rect (< lat. *angulus rectus*): „Noi doao trăbuie să facem: întâi, capacul să-l facem con adevărat, a cărui fund de gura căldărei să se lovească, iară laturile în vârv să se adune *angul rect* […].” (MVV, 91)

animantul (< lat. *animans, ntis*): „ […] unde ocură (vin, se ivesc, se văd) aceste semne, nu va trăi *animantul* o jumătate de zi […]” (FDB, 64); „ […] alte *animante* sau vite drept pot veninul cel contagios să-l petreacă la alte cornuted […]” (FDB, 24); “[…] fug de el toate *animantele* cele sănătoase […]” (FDB, 104); “[…] îi spânzură *animantului* limba din gură […]” (FDB, 103)

avérsă „a urî, a avea aversiune față de” (< lat. *aversor*): „Semnele spiței dintâni adecă a ceii ușoară sânt: în câne se vede o melanhonie adecă mâhnire, întristăciune, osteneală a trupului, neluare aminte la graiul domnului său, *avérsă* adecă urește lumina […]” (FDB, 101); „ […] ochii lui sânt înflăcărați, de aciia toată plasa de mâncare *avérsă* adecă urește […].” (FDB, 102); „mai vârtos *avérsă* apa și lumina.” (FDB, 104)

cannă „trestie” (< lat. *canna*): „[…] untosului zăhar ce e din *cannă* (trestie) aducătoare de zăhar”. (BDZ, 12)

chemicii „chimist” (< lat. *chimicus*): „Lucru ales a dospirei e sustanța acea zburătoare, carea, lipsind alt cuvânt, se chiamă spirit de vin; *chemicii* o numesc alcohol”. (MVV, 62)

cinomomul „scorțișoară” (< lat. *cinnamum*): „Din aromate, piperiul, *cinomomul*, coajele de pom aurant ș.c. se laudă”. (MVV, 105)

copía „mulţime, turmă” (< lat. *copia*): „[…] *copia* adecă turma grijei lor odată încredințată, nu numai cu credință să o pască, ci și asupra vătămărei aerului în tot chipul să o păzească.” (FDB, 6); „Vitele toate laolaltă ce sânt supt căştiga, adecă grija păstoriului, unii după plasa vitelor le dau desclinite numiri; așa, zic *turmă de oi*, iară *turmă de boi* nu zic. Noi toate le chemăm *copia*, după datina românilor celor preste Dunăre, care cuvânt în sine înseamnă *mulțime*.” (FDB, 21); “[…] că, de nu vom face aceasta, lesne putem, de nu toată *copia*, încă partea cea mai mare să o pierdem […].” (FDB, 21)

crispă „creață” (< lat. *crispus*): „Se cunoaște în oi din lâna *crispă* adecă creață, schimbarea coloarei adecă a feței lânei spre vânăt […].” (FDB, 92)

cruderă (< lat. *crudelis,* ***cruderitate***, FDB, 125 < lat. *crudelitas*): „Că prea mare *cruderitate* adecă tirănie ar fi întru acest trist și de pre urmă a vieței moment (cirtă) sau de tot a-l părăsi, sau lui *cruderă* adecă nemilostivă mórte a-i pripi”. (FDB, 125)

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

curculionii „gărgăriță” (< lat. *curculio, onis*): “*Curculionii* sau gârgărițele strică ochiurile și abia născută cu rodul mlădița o vétămă”. (MVV, 38)

damne „daună, pagubă” (< lat. *damnum*): „[…] nenumărate esempruri adecă pilde sânt, cum că acest groaznic rău totuș au răsărit și cumplite *damne* adecă pagube au făcut […].” (FDB, 111)

depende (< lat. *dependere*): „pentru acéia, periclu sau rișchiu adecă primejdia boalei *depende* (atârnă) de la forța adecă puterea ziselor friguri”. (FDB, 74)

a se dimica „a se lupta” (< lat. *dimico*): „Căci cânii, după obicei, mai lung tâmp devăgând adecă îmblând ermii sau pustii pre platei (ulițe) vor căpăta prilegiu *a se dimica* (a se bate, a se mânca cu alți câni […])”. (FDB, 107)

să nu se dimită „a trimite, a lăsa să plece” (< lat. *demitto, -ere*): „[…] atunci boii sau caii să se dețină adecă să se oprească acasă, să nu se ajungă nici mai mult *să nu se dimită* (sloboadă) la pășune […].” (FDB, 66)

edisaru „plantă perenă” (< lat. *hedysarum*): „Nicio plantă, alta în locul ceii dezrădăcinate, nu va urma mai întocmit decât *edisaru,* nici alta nu va întrăma mai bine vârtutea locului […].” (MVV, 12)

elatir „resort în structura teascului” (< lat. *elater,* cf. gr. *ἐλατήρ* „băț cu care se împinge cercul la jocul cu cercul”): „ […] sau cu *elatir* (unealtă întărâtoare sau răpezitoare) tare laolaltă apăsate, prin roate cu dinți așa se împreună […]” (NIS, 6);“[…] cu superpondiu sau cu tare *elatir* se apasă laolaltă și prin roate cu dinți așa se împreună […]”. (NIS, 21)

ematurație „maturație, coacere” (< lat. *ematuratio*): “[…] pentru acéia trăbuie să placă agonisitoriului că, singură a naturei carea prin *ematurație* scoate apa din struguri, urmare are”. (MVV, 64)

extractivum „extract” (< lat. *extractivum*): „Nu e îndoială că causa lângorei aceștei e începutul ce se zice *extractivum* (străgătoriu), carele, prin dospire, nu fu ales sau despărțit în începuturile sale”. (MVV, 82)

foabă „groapă” (< lat. *fovea*): „Pentru acéia, judecătorii locurilor, cât vor lua știre despre câne turbat, îndată să facă dispositii adecă rânduieli, ca cânele acel prin haiduc să se omoară și, împreună cu pielea, la loc delăturat, în afundă *foabă* adecă în groapă cu calce (var nestins) prăsărat să se înhume adecă să se îngroape”. (FDB, 114)

furfură „tărâțe” (< lat. *furfur, -uris*): „[…] trei ponți de *furfură* adecă de tărâță fierte”. (FDB, 67)

gumi (< lat. *gummi*): „Alții, în loc de ihtiocollă, pun albușuri de oao, alții lapte, alții *gumi* (miarea mâței) arabicesc […]”. (MVV, 77)

ihtiocolla „ihtiocol, clei de pește folosit la limpezirea vinurilor” (< lat. *ichthyocolla*): „Întru întrăbuințarea cea de toate zilele e *ihtiocolla* (clei fiert din pésțe).” (MVV, 76)

imbric „țiglă, olan” (< lat. *imbrex, icis*): “[…] grija buței numai de abia sau cu frunză de viță-de-vie sau cu *imbric* să o acoperi”. (MVV, 72)

încremânt (< lat. *incrementum*): „[…] planta mai priimește încă *încremânt* (créștere, adaugere) […]” (BDZ, 5)

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

se înduperă (MVV, 88 < lat. *indupero*): v. infra, *mur*

se întumesc „a se inflama” (< lat. *intumesco, -ere*): „[…] picioarele calului, mai ales cele din apoi, *se întumesc* adecă se gânfă, se fac mai grele”. (FDB, 87)

lineă (< lat. *linea*; cf. și it. *linea*): „[…] să se descrie *lineă* oablă […]”. (MVV, 18)

lora (< lat. *lorum*): „Despre vinul ce se toarnă preste boabe și despre *lora* (cighir)” (MVV, 107); „*Lora* adecă cighiriul e licoare cu dospirea vinației, ce e de apă săturată născut”. (MVV, 108)

massă (< lat. *massa*): „În vréme de șépte, mai mult de opt luni se întoarce în *massă* asemenea mierei ceii bătrâne” (BDZ, 11); „Mai cu samă toată *massa* se preface în cristale.” (BDZ, 24); „Fiindcă vinul se face cu dospirea, în tot chipul se cuvine a avea grije ca acéia în toată *massa* mustului și în fiéștecare parte a lui asemenea să se facă […]” (MVV, 52)

matră „mamă” (< lat. *mater, tris*): „Spre acel sfârșit o sută de pinte de oțet foarte bun, până la undare fiert, toarnă în *matră* sau mamă”. (MVV, 102)

morb (< lat. *morbus*): „[…] care *morb* sau boală mai de multe ori în 24 ori se termină adecă se sfârșéște […]” (FDB, 81);“[…] la oi deseori vine acest *morb*” (FDB, 92); “Iară de se va adauge *morbul* adecă boala și simptomele ei […]” (FDB, 68)

morboasă (< lat. *morbosus*): „Aftele sau răniturile limbei trăbuie să se socotească numai ca simptome adecă schimbări fără cumpăt sau depunerea, descărcarea materiei ceii *morboasă* adecă a morbului sau a boalei la zisele părți”. (FDB, 74)

mordac „mușcător” (< lat. *mordax, -cis*): „[…] fiind în statul violenției, adecă silniciei, se face nehodinit, *mordac* adecă mușcătoriu și mânios”. (FDB, 110)

moturi „mișcări” (< lat. *motus*): „După acéia, să se ferească de căldură necumpătată, de necumpătate *moturi* (mișcări) ale trupului și ale inimei […].” (FDB, 123)

munde (< lat. *munde*): „Staurile lor să fie *munde* adecă curate […]” (FDB, 64);“Altmintre, să se țină porcii în cocine *munde* adecă curățite […].” (FDB, 85)

mur „zid, perete” (< lat. *murus*): „[…] și, de se așază brunele materii la fund, să se mâne la marginea vasului, carea, fiindcă *se înduperă* (razimă) pe *mur*, mai puțin e încălzită” (MVV, 88); „*Murii* adecă pereții cei de pietră să se radă, iară trocile, scândurile și vasele, care cu bale și cu muci au fost spurcate, cu de-adinsul să se spéle și să se uște” (FDB, 53); „[…] *murii* sau pereții cei de pietră mânjiți a se rade, apoi a se albi”. (FDB, 91)

năviții (g. *corăbii* < lat. *navigium*): „[…] lângă apă pre carea îmblă *năviții* (corăbii).” (HPP, 50)

ocură „apărea” (< lat. *occurro*): „[…] unde *ocură* (vin, se ivesc, se ved) aceste semne, nu va trăi animantul o jumătate de zi […].” (FDB, 64)

odorat (*odorate, odorați* < lat. *odorus*): „Carele vrea să facă vin drept generos, dară plăcut și *odorat*, acel să țină cumpăt întru îngroșarea mustului

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

[…]" (MVV, 64); „[…] răsfugărilor celor *odorate* adecă mirositoare". (MVV, 56); "„ […] vapori *odoraţi* de la licoare […]." (MVV, 61)

odorează (< lat. *odoror*): „o parte ale acelor ca o spumă verde ce amar *odorează* (amiroasă) iase de asupra". (NIS, 10)

omas „cheag, stomacul glandular propriu-zis al rumegătoarelor" (< lat. *omasum*): „Boala de vite stă în friguri ascuţite necurmate, pierzătoare, cu aprinderea maţului ce se zice *omas* şi cu uscarea hranei ce iaste într-însul". (FDB, 23)

opoarte „trebuie, se cuvine" (< lat. *oportet, -ere*): „[…] totuş, cu toată cautela şi cu dragoste frăţească acest nefericit trăbuie ajutorat şi la acéia mai vârtos *opoarte* (trăbuie) a se lua aminte, ca să nu poată vătăma pe alt om" (FDB, 125); „[…] pardositura ei asemine *opoarte* bine a se curăţi […]." (FDB, 126)

periclu (< lat. *periculum*): „pentru acéia *periclu* sau rişchiu adecă primejdia boalei […]." (FDB, 74)

police (< lat. *pollex*): „[…] ci şi cu sape aşa de adânc să-l scurme, cât pământul, bine mişcat, ca la trei *police* şi mai mult sub capetul plantei, ce are de a se depune, să zacă" (MVV, 10); „Dacă un iuger de 1600 de stânjini carele cu depărtare de optsprezéce *police*, în şir oblu, cu grăunţe de cucuruz des va fi sădit […]" (BDZ, 15)

primorilor „cei fruntaşi, de rang" (< lat. *primoris*): „Oricine care va ascunde vită cornută din loc cu prepus sosită şi nu va face de ştire *primorilor* (celor de frunte sau întâiu) ai locului să se pedepesească de judecători […]." (FDB, 29)

producturile (< lat. *productus*): „Iară ca cu prepus se pot avea toate acéle care vin din loc contagios, oamenii şi vitele şi *producturile* (rodurile) vitelor, precum sânt cărnurile, peile ş.c.". (FDB, 39)

promove (< lat. *promoveo, -ere*): „Foarte bună preservative sau apărare asupra gangrenoasei înflamaţie a splinei iaste sarea de piatră (sal petrae) pentru că *promove* (mişcă) îmbălegarea, putrezirei îi răsistă, adecă îi stă în coantră […]." (FDB, 65)

rastru „greblă" (*rastri, răstruţe* < lat. *rastrum*): „Pietrile şi rădăcinile céle de mărgini le scot afară dintr-însul ca se curăţă pământul şi pre urmă îl aseamănă cu *rastru* (grebla)." (HPP, 64); „Cum au încetat în teasc de a da must, cu *rastri* (greble) să se răsfire […]" (MVV, 97); „Spre curăţirea burienilor între şiruri poţi să te întrebuinţezi cu *răstruţe* (grebluţe) […]." (HPP; 77)

să-i rămoavă „a îndepărta" (< lat. *removeo, -ere*): „Pentru acéia, fieştecărui se comândă ca câniі săi cei fără folos *să-i rămoavă* adecă să-i lipsească de la sine, să-i lapede, altmintre prin judeţ va fi strimtorat a face acéia". (FDB, 106)

să se răpurge „a se curăţa" (< lat. *repurgo*): „Ca acéle de balegă *să se răpurge* adecă să se curăţă […]" (FDB, 53); „Staurile lor *să se răpurge* adecă să se curăţă şi să se aştearnă cu paie proaspete […]." (FDB, 109)

recremânturi „gunoi" (< lat. *recrementum*): „[…] să se deşérte căldarea de céle rămase *recremânturi* (stercuri)." (MVV, 89)

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

regulară (< lat. *regularis*): „Și acéia iaste, că întru acest se véde *regulară* formația cristalelor, după trei luni luând început și cu atânt mai mare crescând, cu cât sirupul mai vârtos se învechéște.” (BDZ, 11)

remnul „regn” (< lat. *regnus*): „Aceasta se întâmplă și în *remnul* (împărăția) sadurilor de care se țin lémnele.” (HPP, 14)

remot „îndepărtat” (< lat. *remotus*): „[…] îndată acea vită să se ducă la ospital, carele trăbuie să fie făcut afară de sat la loc *remot*, adecă depărtat […]” (FDB, 32); “[…] apoi, uscându-se în loc *remot*, adecă depărtat de stauri, […].” (FDB, 46)

sapor „gust” (< lat. *sapor, oris*): „Mustul carele e de treabă trăbuie să fie cu *sapor* dulce și plăcut […]” (NIS, 7); „[…] mustăreața ei cea dulce de la partea mai din jos a cotorului începând a se dospi, se înacrește și pre urmă tot *saporul* sau gustul și-l pierde.” (NIS, 4); „[…] și *saporul* lor cel dulce cu gustarea să-l ispitești” (NIS, 6); „[…] e mestecată cu *sapor* sau gust mai mult, mai puțin mirositoriu a iarbă” (BDZ, 5); „Mustul cu cretă curățit se face deplin sclipicios și dă dulce și plăcut *sapor* […]” (BDZ, 11); „[…] din strugurii care sânt mai cu dulce *sapor* cu dospirea se fierbe vin mai generos.” (MVV, 58)

sârbéște „servi” (*sârbesc* < lat. *servio*): „Și seceta cea călduroasă numai spre acéia *sârbéște* (slujéște) ca poamele mai bine să se coacă […]” (HPP, 4); „Florile céle bărbătușe nu sânt spre acéia ca să dea poame, numai spre prăsirea muierușelor *sârbesc*.” (HPP, 33); „[…] ochiurile lemnului sălbatic céle de asupra *sârbesc* (slujesc) spre îndreptarea umezelei”. (HPP, 120)

scopură „stâncă, piatră” (< lat. *scopulus*; *scopuros* < lat. *scopulosus*): „Dacă întru răsădirea lémnelor, numai ici-colea dai de *scopură*, de la acéia poți să te depărtezi; iară, dacă pentru rândul cel frumos tocmai de-asupra unei *scopure* ca aceasta e de lipsă, să vină lemnul […] (HPP, 41); „În pământul cel țălinos groapa mai puțin se sapă de patru picioare de largă și de trei picioare de afundă în pământul cel *scopuros* și crud năsipos […].” (HPP, 132)

shoala „pepinieră” (< lat. *schola*): „[…] în *shoala* crésterii de lemne pot să rămână mai lungă vréme […]” (HPP, 63); „[…] lemnuțele care sânt din niște sâmburi ca aceștea mai curând cresc; precum în *shoala* lémnelor și de acolo se poate lua aminte, pentru că lemnuțele céle sălbatice în doi ani nu cresc atâta pre cât cresc céle înmugurite […]” (HPP, 67)

slifură „sulf, pucioasă” (< lat. *sulfur, sulphur*): „[…] a se afuma cu *slifură* (piatră pucioasă)”; „[…] arzând pétecele céle unse cu slifură în bute, slifura ce decură în fund, cu gustul și cu mirosul său spurcă vinul”. (MVV, 77)

spise „gros” (< lat. *spissus*): „Se vede în vită o tristăciune, lâncezeală, apetita depusă, rumegarea încetată, iară din gură le cură bale, care dintru întâni sânt subțiri, apoi *spise* adecă groase […].” (FDB, 73)

subsire „moarte” (< lat. *subsido, -ere*): „[…] pentru că aceasta vitele fără de acéia slabe mai tare încă le va slăbi și mai mare năcaz și cu aceasta mai curând *subsire* adecă moarte le va aduce.” (FDB, 50)

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

summa (< lat. *summa*): „Ci din *summa* aceasta, socotind cumpănirea frunzelor […] vor rămânea ponți 224000 de tulei […]”. (BDZ, 8)

superfață (calc după lat. *superficies*): „[…] s-au fost detras din *superfață* adecă din fața pământului” (MVV, 19); „După puține zile, *superfața* sirupului se véde acoperită cu scoarță de cristal […]”. (BDZ, 24)

superpondiu (< lat. *super* + *pondus*): „Prea întocmit spre acest lucru e teascul cel făcut cu doao cilindre (suluri), care, cu împotivnică mișcare, se învârtesc, întru carele adecă doao cilindre din lemn tare făcute și cu *superpondiu* (greutate de asupra)” (NIS, 6); „Teasc de a stoarce mustăreața tuleilor de cucuruz prea-ntocmit iaste mășina întru carea doao cilindre, din care unul e deasupra celuilalt, din lemn tare făcute, cu *superpondiu* sau cu tare elatir se apasă laolaltă […].” (NIS, 21)

tâmpărământ (< lat. *temperamentum*): „[…] al căldurei *tâmpărământ* mai mult ajută”. (MVV, 6)

tepidă „călduță” (< lat. *tepide*): „[…] pleaga (rana) în toate zilele cu apă *tepidă* adecă călduță să se spéle, după acéia să se stropească cu apă vegeto-minerală”. (FDB, 69)

terminul (< lat. *termen, -inis*): „*Terminul* adecă capetul sau sfârșitul boalei curând au târziu e moarte ne-ncungiurată”. (FDB, 88); “Această spiță a boalei drept e ușoară, ci e trist *terminul* adecă capetul sau sfârșitul ei […]” (FDB, 101)

triangulu ecvicruru „triunghi isoscel” (< lat. *triangulus equicrurus*): „[…] ci malleoli așa să se așéze ca fieștecarele din rândul al doile, cu doi din rândul cel dintâiu, să facă *triangulu ecvicruru*” (MVV, 18); „[…] via totuși să-și țină forma cea vechie de *triangulu ecvicruru*”. (MVV, 44)

să se trucide (*să trucizi* < lat. *trucido*): „[…] mai bine va fi înferma adecă bolnava vită pentru teama sau frica gangrenei ce va se urme, *să se trucide* adecă să se junghie […]” (FDB, 80); „Iară de va fi un câne mușcat de altul turbat, cea mai segură adecă fără primejdie mijlocire are fi de loc *să*-l *trucizi* adecă să-l omori […]”. (FDB, 112)

trucidarea „uciderea” (< lat. *trucidatio*): „Altmintrea, în locul contagios, ori se va împlini *trucidarea* sau uciderea contagioasei vită ceii dintâi, ori nu se va împlini”. (FDB, 41)

văcelindu-se „a se mișca” (< lat. *vacillo*): „[…] îi spânzură animantului limba din gură, îi cură balele, pre toți ce stau lângă dânsul sau îi ies înainte îi mușcă, cu capul plecat și urechile dăbălăzate *văcelindu-se,* adecă într-o parte și într-alta dându-se îmblă.” (FDB, 103)

vinață “„tescovină” (< lat. *vinaceum*): „Ci, fiindcă dintr-un must ca acel, drept plăcut, dară fără față și cu greu de a se ținea, vin iase, adăugând la must, carea mai bine se va vedea a se cuveni, mai mare sau mai mică măsură de *vinață* (hoaspe cu codițele) luată din teasc, se pot împiedeca smintélele vinului” (MVV, 53); „Turnând vinul, pelița și *vinața* (sâmburii cei de struguri laolaltă și hoaspele) are încă mult vin.” (MVV, 69); „[…] din *vinață* (hoaspe de struguri) […]” (MVV, 96); „[…] must din *vinață* (din hoaspe) […]”. (MVV, 109)

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

vineturilor „vie” (< lat. *vinetum*): „[…] întru aceea de la libella apei nălțime, cât să nu o atingă groși den apă răsfugați, ci subțiați și cu atmosfera laolată închegați vapori (abur) esemplurile, adecă pildele *vineturilor* (locurilor celor de vin […])”. (MVV, 7)

vivirădăcină „planta cu rădăcină, butaș” (calc după lat. *viviradix, icis*): „Malleolul, carele se crește în vițerie (vitiario) adecă în locul unde se plântă vițele după ce au făcut rădăcini, se chiamă *vivirădăcină*” (MVV, 12); „Via se depune, adecă să sădește sau cu *vivirădăcini* sau cu malleoli (ciocănéle)” (MVV, 12).

voluta „a se tăvăli” (< lat. *voluto*): „(porcii) […] ne-ncetat caută locuri băltoase unde să *se* poată *voluta* (tăvăli) în tină.” (FDB, 82)

2. Glose în care apar termeni sau sintagme latinești

acid ***salis*** (*năcreală de sare*) (FDB, 50), *apele cele stăminoase (****ftagnosae****) adecă stătătoare* (MVV, 7), *cânțime (****quantitas****)* (BDZ, 18), *dosa*, *latineşte „****dosis****”* (FDB, 47), *fluierele (****tubuli****)* (BDZ, 20), *înfuse* (***infusa***) (FDB, 67), *în licoare (****in liquorem****)* (BDZ, 14), *în massă (****massa****)* (BDZ, 16), *lihod (****liquidus****)* (BDZ, 16), *linsătură de gumi de Arabia* (***mucilago***) (FDB, 69), ***Lues Omasi***, *adecă boala maţului celui cărnos* (FDB, 22), *sarea de piatră* (***sal petrae***) (FDB, 65), *sare lișivă (****alcali vegetabile****)* (MVV, 71), *scocurele (****canaliculi****)* (BDZ, 20), *superfață (****superficies****)* (BDZ, 23), *vițerie (****vitiario****)* (MVV, 12), *zăhar lihod (****sacharum liquidum****)* (BDZ, 24), *zăhar Cand sau cristalin (****sacharo Cando****)* (BDZ, 25).

3. Rețetele din FDB redactate în latină

În *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor* apar șapte rețete pentru vindecarea diverselor afecțiuni ale animalelor. Acestea sunt redactate în latină și, prin intermediul lui *adecă,* sunt traduse în limba română. Conform structurii deja stereotipe, observate și în textele medicale anterioare anului 1700, rețetele conțin simboluri, formule ale medicamentelor și cantitățile ingredientelor:

„Asupra boalei de vite în chip preservativ adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire, ca să nu ajungă pre vite acea boală rea, de veterinari se comándă adecă se încredințează: *Rc. Pulvis rad. Angelicæ unc. jj. Sapon. unc. jjj. Sal comm. unc. j. Misceantur hæc in leni calore cum s. q. mel. Et aquæ in formam electuarii*. Să iai pulbere de rădăcină de anghelica, uncii doao. De săpon, uncii trei. De sare comună adecă de casă, uncie una. Să le amésteci acéste laolaltă la căldură lină cu miare de ajuns și cu apă în forma lictariului”. (FDB, 46-47)

„[…] să se ungă aftele cu următoriul leac: *Rc. Pulv. Absynthii rutæ, scordii aa unc. jj. Spiritus salis acidi drach. jj. Mellis com. q.s.* Adecă: cu pulbere de pelin, de rută și de scordiu, din toate câte doao uncii; din lamura sarei acră, drahme doao și din miare comună cât e de lipsă sau de ajuns, ca să faci dintru acéste pulberi unsoare.” (FDB, 75)

„De sânt aftele limbei gângrenoase, acéstă unsoare să întrebuințezi: *Rc. Pulv. Cascarillæ, salicis gentianæ, aa unc. jj. Camphor, drach. j. Ungventi ægyptiaci, mel rosarum aa q.s. F. linimentum*. Adecă: să iai din pulbere de cascarila și de salce gențiana, dintr-amândoao câte doao uncii;

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

de camfor, o drahmă, adecă un cheting; de unsoare de Eghipet, precum și de miare de ruje, dintr-amândoao atâta cât e de lipsă, spre acéaia ca din toate acéste să faci unsoare și cu acéia să se ungă gângrenoasele afte." (FDB, 75-76)

„[…] se comándă pentru leac de împrășchiare următoarea pastă de lut: *Rc. Argillæ libr. VI. Cui admisce Aceti fortis vini lib. j. Lytargirii unc. jjj. Aquæ comm. q. s. ad consistentiam pastæ*. Adecă: să iai șése ponți de lut și să-l mesteci cu un pont de oțet tare de vin, cu trei uncii de oțet de litargiriu, adecă de oțet de spumă de argint; să iai lângă aceste atâta apă comună cât e lipsă, ca dintru acele să faci pastă adecă aluat, cu care să încrustezi adecă să ungi sau să alipești îmflatele picioare ale vitei și aprinsele unghii." (FDB, 79-80)

„[…] să se întrebuințéze acest următoriu leac: *Rc. Vanillæ scrup. j. Tere cum Sachari albi drachm. jj in pulverem, cui adde Pulv. Cascarillæ unc. semis Mel unc. j. Fiant exinde pilulæ 6*. Adecă: să iai un scrupul de vanilă, să o pisezi cu doao drahme de zăhar alb, făcând-o pulbere, căria să-i adaugi o jumătate de uncie de pulbere de cascarilă și o uncie de miere. Fă dintru aceste șese pilule și dă fieștecăria oaie câte una, iară celor mai tinere numai jumătate de dosă." (FDB, 96-97)

„Pre din afară să se încredințéze următoarea unsoare: *Rc. Pulv. sem. Sabadillæ. Aethiopis mineralis aa unc. Sem. Butiri recentis unc. jjj. F. linimentum.* Adecă: să iai din pulbere de savadilă și din mineral de Etiop câte o jumătate de uncie, de unt proaspăt, trei uncii și fă dintru aceste unsoare. Cu această unsoare părțile cele râioase, desfăcând lâna, până atunci să le ungi, până când de tot va peri râia." (FDB, 97-98);

„[…] pentru apărare sau scutire, precum și pentru doftorie sau vindecare, următoriul leac mai vârtos îl comándă: *Rc. Merc. vivi libr. I. Thereb. venet. lib. semis. Olei Thereb. q. s. Tere in mortario marmoreo usque perfectam mercur exstinctionem*. Adecă: să iai un pont de argint-viu, o jumătate de pont de terpentin de Veneția, apoi oleu de terpentin cât va fi de lipsă, să le pisezi laolaltă într-un mortariu (mojar) de marmure până când se va stinge de tot argintul-viu." (FDB, 98-99)

4. Expresii și cuvinte latinești redate tale-quale

În textele cercetate mai apar termeni latinești pe care cărturarul ardelean îi preia *tale-quale* din textul-sursă: „[…] trei plase de must fiert desclinea: *passum, defrutum* și *sapa*". (MVV, 56); „Nu mă îndoiesc că […] eu aș fi dobândit zăhar foarte alb și foarte curat, carele se chiamă *formatum* sau *conicum vulgare*" (BDZ, 17); „Carea întâmplându-se, în vase lătii sau, dacă vrem de tot a-l curăți, în forme de lut zahari conici *vulgaris* se toarnă" (BDZ, 24); „[…] asupra vârtutei acidelor *vegetabili* […]" (MVV, 87). Ne întâmpină și citate din Virgiliu: „Să ne vină în minte acéia a lui Virgilie: *...Denique apertos Bacchus amat colles*. Adecă *Deșchise vinul vrea coline*" (MVV, 8) ori Cicero, acesta din urmă foarte interesant, întrucât traducerea este elaborată inițial cu litere latine conform principiului etimologic, iar după aceea cu slove chirilice: „*Notatio naturæ et animadversio peperit*

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

artem. Semnare a naturei şi luuare a ménte náscù máestria. Sămnarea naturei și luarea-aminte născu măestria. Cicero” (BDZ, 2).

5. Termeni din latină dipăruți sau păstrați doar în graiuri

agru „ogor” (g. *pământ de arat,* NIS, 5, MVV, 12, g. *pământ* < lat. *agger, eris*); ***arină*** „nisip” (FDB, 119, HPP, 41, *arinos*, FDB, 45, BDZ, 6, HPP, 41, 61 < lat. *arena*); ***să se astruce*** „a înmormînta” (FDB, 40 < lat. **astruicare* < *astruere*); ***cătinel*** „încet, lin, domol” (FDB, 64, 104, HPP, 102, *câtinel*, MVV, 72, HPP, 158 < lat. **cautelinus*); ***cătușele*** „pisică” (g. *mâțele*, HPP, 149 < lat. *catta* + *-ușă*) ***chiară*** (*licoare* ~, BDZ, 14, *semne* ***chiare***, FDB, 117 < lat. *clarus, -a, -um*), ***cuniul*** (HPP, 99, *cuniului*, HPP, 98 < lat. *cuneus*: „*Cuniul* nu trăbuie să fie mai lung de un déget […]”; „[…] nuiaua cea de altuit trăbuie ascuțită în forma *cuniului* (icului), ca forma *cuniului* să se poată băga în despicătură”; ***curechi*** (FDB, 122 < lat. *coliculus*), ***custă*** „a trăi, a dura” (FDB, 59, *custa*, HPP, 12, 121, *să custe*, FDB, 87, *custarea*, HPP, 12, *custului*, MVV, 13 < lat. *constare*: „mare parte a oilor fără de vărsat *custă* toată viața”; „Fără rădăcină, niciuna nu poate *custa*.”; „poate mult *să custe*”; „[…] notrețul cel de lipsă spre *custarea* lemnului din pământ să-l sugă”; „Malleolul să se ia din viță ce e cu plină vârtute, carea n-au trecut încă preste jumătate vârsta *custului* ei”); ***farmec*** (g. *otravă*, HPP, 44 < lat. *pharmacum*), ***faurii*** „fierar” (NIS, 14 < lat. *faber, bri*), ***fărina*** (FDB, 43 < lat. *farina*), ***junepru*** „ienupăr, brădișor” (FDB, 61 < lat. *juniperus*), ***a se la*** „a se spăla (FDB, 51, 54, 74 < lat. *lavo, -are*), ***lard*** „slănină” (FDB, 93 < lat. *lardum*: „puștelele curînd se încățălează și se prefac crustă adecă scoarță sau piele de *lard*”, *lardică,* FDB, 93: “pielea se acopere cu scoarță *lardică*”), ***malleol*** „mlădiță sădită, butaș” (MVV, 12 < lat. *malleolus*), ***moare*** „zeamă acră de varză” (FDB, 122 < lat. *muria*), ***morsicat*** „mursecat, mușcat” (FDB, 124, *morsicată*, FDB, 118 < lat. *morsicare*), ***muriatic*** „clorhidric” (*gaz acid* ~, MVV, 85 < lat. *muria*), ***op*** „trebuie, este necesar” (FDB, 10, 38, 106, HPP, 27, 144 < lat. *opus* [*est*]); ***rosturile*** „cioc” (HPP, 155 < lat. *rostrum*: „[…] ciocănitoarele […] cu *rosturile* céle ascuțite până atuncea taie lemnul […]”); ***rumpe*** (HPP, 81, 101, 105, 112, 123, 163 < lat. *rumpo, ere*), ***vipt*** (HPP, 73, 155, *viptul*, HPP, 151 < lat. *victus*: „Iară sămânță de *vipt* (grâu, cucuruz ș.c.) să nu semeni întră șiruri […]”;„grăunțe de *vipt*”; „Unde s-au încuibat tare, acolo *viptul*, iarba și lemnul piere sau se betejéște”.)

III. În ceea ce privește *adaptarea noilor termeni*, remarcăm prezența variantelor grafice cu consoane geminate: *cannă, ihtiocolla, malleol, massă, summă*. Lexemele complet neadaptate sunt slab reprezentate: *exctractivum, gumi, ihtiocolla, lora*. Majoritatea împrumuturilor poartă afixele specifice flexiunii limbii române, așadar adaptarea lor se realizează prin atașarea mărcilor flexionare românești: *animantului, cinomomul, curculionii, moturi, murii, producturile, saporul, terminul* etc. Pe lîngă neologismele cărora li se aplică reguli moderne de adaptare fonetică, există şi variantele analogice, termeni cărora cărturarul, în virtutea modelului teoretic de asimilare a împrumuturilor propus în lucrări programatice, le aplică legi fonetice de tip latin, suferite de cuvintele moștenite:

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

- *a* aton › *ă,* prin analogie cu termenii vechi moşteniţi din latină sau împrumuturi vechi din alte limbi: *alăbora*, *năviţii, văcelindu-se*.

- *e* + *n* + consoană › *î* (inclusiv în sufixul *-ment*)[2]: *încremânt, recremânturi, tâmpărământ*.

- *in-* › *în-*: *încremânt, se înduperă*, *se întumesc*[3].

- *l* intervocalic *› r*: *cruderă, cruderitate, scopură, scopuros*.

- *v › b*: *foabă, sârbi.*

- *gn › mn*: *remnul*.

- *re › ră-* prin analogie cu tratamentul lui *re-* în cuvintele latineşti moştenite (*răpune, răposa*): *să se răpurge*.

IV. Cele aproximativ 100 de latinisme excerptate din cele cinci texte traduse de cărturarul ardelean sunt relevante pentru orientarea occidentală a autorului (în sensul unei atitudini culturale asumate de a înscrie limba română în direcția modernizării lexicale) și pentru opțiunea sa privitoare la sursele de înnoire lexicală. Numărul ridicat al acestora demonstrează că scopul principal al învăţatului ardelean este îmbogăţirea lexicului literar românesc şi constituirea unui vocabular literar cult, prin alinierea la terminologia neologică a limbilor de cultură europene, într-o epocă în care se punea stringent problema formării terminologiei ştiinţifice în limba română. Multe latinisme utilizate de către P. Maior, adaptate sau neadaptate sistemului limbii române, fac parte din clasa termenilor latini împrumutați (direct ori mijlocit) și în alte limbi europene, cum ar fi engleza: *vor alăbora* (en. *labor*), *alcohol* (en. *alcohol*), *cinomomul* (en. *cinnamon*), *crispă* (en. *crisp*), *damne* (en. *damage*), *ihtiocolla* (en. *ichthyocolla*), *mordac* (en. *mordacious*), *ocură* (en. *occur*), *odorat* (en. *odorous*), *producturile* (en. *product*), *promove* (v. en. *move*)*, să-i rămoavă* (en. *remove*)*, regulară* (en. *regular*), *remot* (en. *remote*), *sapor* (en. *savor*), *spise* (en. *spissated*), *tepidă* (en. *tepid*), *terminul* (en. *terminus*) etc. Alți termeni reprezintă împrumuturi personale ale învățatului ardelean: *lora, scopură, trucidare, văcelindu-se* etc. Foarte interesanți, din perspectiva existenței lor în graiuri în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, sunt termenii de origine latină care nu s-au menținut în limba română actuală ori cunosc doar o utilizare regională.

Izvoare

BDZ = *Dissertație a lui Ioann Burgher M. D. despre zăhar, carele din must de tulei de cucuruz și de jugastru se face*, Buda, 1813.

FDB = *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă şi a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum şi a cailor, a oilor şi a porcilor,* Buda, 1816.

HPP = *Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Răşpacului și Neschingului, a mai multor învățate și*

[2] Prin analogie cu elementele latine moștenite, în care *–entum › -ânt*.

[3] Fenomenul s-ar putea datora şi unei analogii între *–in* şi prefixul vechi *–în.*

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)

iconomicești soțietăți împreună soț, Buda, 1812.

MVV = *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier* și *Dussieux și întru acest chip scurtată de abbatul Ludovic Mitterpaher*, Buda, 1813.

NIS = *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold*, Buda, 1812.

BDD-A24396 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:53:26 UTC)